

ГЛОВО

№4 (109), серпень-вересень 2025 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

НА ВАРТІ ІСТОРІЇ. ЗАПОВІДНИК «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ» В УМОВАХ ВІЙНИ

Наталія САЄНКО

учений секретар
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» – один із трьох національних заповідників Чернігівщини і 65 – України. Його було створено в 1993 р. на базі комплексу пам'яток, пов'язаних з історією українського козацтва доби Гетьманщини. Період найактивнішого розвитку нашого закладу припав на останні два десятиліття. На початку 2000-х рр. у Батурині розгорнулася велика реставрація і відбудова пам'яток заповідника, а його колектив працював над їх музеєфікацією. Результатом стало створення 5 музеїв (останній з них відкрито в 2021 р.), а кількість відвідувачів територій, музеїв, виставок і заходів заповідника сягала 130-200 тисяч на рік. Пандемія COVID-19 спричинила зменшення кількості відвідувачів масових заходів. Але найбільше випробування чекало попереду: широкомасштабний російський наступ.

У другій половині дня 24 лютого 2022 р. ворожі танки вже були поблизу Батурина і до кінця березня ми, оточені ворожими військами, перебували в ізоляції. Головним завданням колективу заповідника стали охорона і збереження рухомих та нерухомих пам'яток, безпека працівників. Колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця» не залишив своїх робочих місць, упродовж усього часу професійно, сміливо і самовіддано працював.

Відтоді всі наші заходи були скеровані на збереження та захист культурних цінностей заповідника. Було забезпечено надійну охорону пам'яток заповідника та їх утримання, укріплені пам'ятки задля безпеки співробітників, фондів колекцій та їх збереження. Щиро вдячні за благодійницьку допомогу, яку нам надали і продовжують надавати фонд ALIPH Foundation (Міжнародний альянс захисту культурної спадщини в зоні конфліктів), Центр порятунку культурної спадщини, БФ «Спадок Гетьманщини», волонтерка Ірина Нікіфорова, STIHL Україна, Dnipro-M. Надані ними кошти, матеріали, засоби дозволили законсервувати і забезпечити необхідними матеріалами й обладнанням музейні фонди (пакувальні матеріали, вогнегасники, осушувачі, генератори то-

що), утримувати пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Від часу перебування окупаційних

дувачів заповідника в 2021 р. Причини очевидні: безпековий фактор, внутрішня та міжнародна міграція, а також по-

Колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Фото 2025 р.

військ на території Чернігівщини колектив заповідника веде волонтерську діяльність, спрямовуючи допомогу на потреби фронту, долучається до заходів морально-психологічної підтримки і реабілітації воїнів ЗСУ. Семеро наших колег поповнили лави захисників України.

Після звільнення Чернігівщини ми поступово повернулися до екскурсійної роботи і 10 травня 2022 р. відкрили для відвідування і екскурсій території, а 1 липня – зали музеїв. У квітні 2024 р. відкрили Музей археології Батурина, що був зачинений найдовше. Обладнали та офіційно зареєстрували тимчасове укриття у палаці Кирила Розумовського. Історики заповідника переосмислили і підготували для наших відвідувачів нові маршрути і екскурсійні наративи. Упродовж 2022-2025 рр., окрім того, що було змінено всі експозиції і виставки, в музеях заповідника відкрито 11 нових виставок, ще 4 – в інших музеях нашої держави. Підготували 4 виставки онлайн, серед яких – «Герої нескореної України», присвячена нашим землякам, полеглим у 2014-2024 рр.

У 2022 р. ми досягли 8%, у 2023 р. – 18%, у 2024 р. – 24% від кількості відві-

дів заповідника в умовах воєнного стану.

Щоб забезпечити доступ громадськості до українського національного надбання, ми створили майданчик «Гетьманська столиця_онлайн», де пропонуємо живе спілкування під час екскурсій і лекцій, продовжуємо розвивати наші онлайн платформи в You Tube, Facebook, Instagram, izi.TRAVEL. Онлайн-формат дозволяє також демонструвати фондову колекцію та проводити наукові і просвітницькі заходи.

Спад відвідуваності дозволив активувати наукову і видавничу роботу, поглибилася міжнародна співпраця. Та все ж з усіх напрямів нашої діяльності хочемо відмітити роботу з дітьми: навіть у воєнні часи ми продовжили започатковані заповідником щорічні дитячі мистецькі конкурси та діяльність історичного гуртка імені І. Мазепи, бо виховання молодого покоління – це інвестиція в майбутнє України.

Національний заповідник «Гетьманська столиця» завжди ставив перед собою мету – формувати свідомого й відповідального патріота своєї держави. Віримо, що пам'ять і любов до своєї історії допоможуть нам перемогти і відбудувати Україну!

ПЕТРО ПРОКОПОВИЧ: ІСТОРІЯ ЖИТТЯ І ПОШАНА КРІЗЬ ПОКОЛІННЯ

**Руслана
ОГІЄВСЬКА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

10 липня 2025 р. минуло 250 років з дня народження Петра Прокоповича – видатного українського вченого, винахідника, педагога і засновника раціонального бджільництва. Цей ювілей – не лише важлива календарна дата, а й привід для осмислення значення його постаті в історії української науки, освіти та сільського господарства.

Петро Іванович Прокопович народився у селі Митченки в родині місцевого священика. Навчався в Києво-Могилянській академії, де здобув класичну освіту й опанував латину та грецьку мову. Згодом вступив до Переяславського кінно-егерського полку, де дослужився до чину поручика. В 1798 р. вийшов у відставку і повернувся на батьківщину. З 1800 р. повністю присвятив себе бджільництву.

У 1814 р. П. Прокопович здійснив революційний прорив у бджільництві. Він винайшов та сконструював втулковий вулик з рухомими рамками, роздільниками для рамок та спеціальною решіткою для ізоляції бджолиних маток. Це нововведення дозволило вперше в історії галузі отримувати чистий стільниковий мед без розплоду та без необхідності знищувати бджіл. Також винахід значно спростив догляд за комахами. Ця унікальна конструкція стала фундаментом для всіх подальших удосконалень розбірного рамкового вулика, змінивши бджільництво назавжди.

Значущим був і його внесок у системне вивчення медоносних рослин, організацію промислового бджільництва, розвиток методик утримання бджіл, а також у науково-практичну розробку технологій пасічництва. Велику увагу П. Прокопович приділяв навчанню й передачі знань. У 1828 р. у власному маєтку він заснував першу в Україні та Європі школу практичного бджільництва, яка поєднувала глибоку теоретичну підготовку з практикою. За 51 рік її діяльності було підготовлено чимало висококваліфікованих пасічників, а сама школа стала центром галузевого дослідництва.

Перші кроки по вшануванню пам'яті П. Прокоповича на батуринській землі були зроблені у першій половині ХХ ст. місцевим товариством бджоларів імені П. Прокоповича. Основним завданням, яке поставило перед собою товариство, було увічнення пам'яті П. Прокоповича: реставрація його місця поховання, облаштування музею, бібліоте-

ки, показової пасіки, майстерні з виготовлення рамкових вуликів та бджільницького реманенту.

Відкриття першого музейного закладу в Батурині відбулося у липні 1925 р. з нагоди 150-ї річниці з дня народження бджоларя П. Прокоповича в історичних стінах Будинку Кочубея – пам'ятки архітектури ХVІІ ст., що надало йому особливої значущості. Перед будинком товариство облаштувало показову пасіку. На жаль, Батуринське товариство бджоларів імені П. Прокоповича та музей припинили свою діяльність у 1932 р.

Наступний етап у вшануванні пам'яті П. Прокоповича пов'язаний із 200-річчям від дня його народження. В 1975 р. у відреставрованому будинку В. Кочубея було відкрито історико-краєзнавчий музей – відділ Чернігівського обласного історичного музею. Особливе місце в експозиції було відведено особистості видатного пасічника, винахідника і вчителя П. Прокоповича. На відкритті музею були присутні представники пасічницьких організацій з різних куточків України. З ініціативи товариства бджоларів Київщини на території «Кочубеївського» парку було встановлено пам'ятник видатному бджолару роботи київської скульпторки Інни Коломієць.

*Петро Прокопович. Художник О.Снопко.
Друга половина ХХ ст.*

Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця» нях та наукових збірниках України і зарубіжжя. У фондовій збірці заповідника зберігається ряд музейних предметів, пов'язаних з ім'ям П. Прокоповича, які неодноразово були представлені у різноманітних виставкових проєктах.

Цьогоріч у рамках відзначення 250-річчя з дня народження П. Прокоповича у Будинку Кочубея відкрито тематичну виставку «Геній бджільництва», яка розкриває не лише його наукові до-

Ювілейна монета «Петро Прокопович» (Серія «Видатні особистості України», 2015 р. Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»)

На знак глибокої пошани до П. Прокоповича його іменем названі вулиці в м. Київ (2016), м. Гадяч (2010), м. Батурин (2007), м. Ніжин (2016), м. Чернігів (1981), с. Митченки (2015), с. Пальчики (2015). Його ім'я носить Національний науковий центр «Інститут бджільництва ім. П.І. Прокоповича» УААН, м. Київ (1992). АТ «Укрпошта» випустило поштову марку «Петро Прокопович» (2000). Національний банк України випустив ювілейну монету «Петро Прокопович» (Серія «Видатні особистості України») (2015).

Вже не одне десятиліття темою наукового дослідження істориків заповідника є життя та діяльність бджоларя П. Прокоповича. Низка ґрунтовних статей опублікована у періодичних видан-

сягнення, а й педагогічну діяльність, просвітницьку місію та етичні засади його життя. Адже П. Прокопович – це не лише видатний пасічник, а й яскравий приклад українського науковця-гуманіста, який поєднав глибоке знання природи, новаторський дух і відданість справі. Його винаходи змінили хід розвитку світового бджільництва, а його школа започаткувала традицію професійної підготовки фахівців у цій галузі.

І сьогодні постать П. Прокоповича надихає нові покоління науковців, освітян і аграріїв до праці, заснованої на знаннях, повазі до природи і відповідальності перед суспільством. Увічнення його імені в музеях, наукових установах, топоніміці – це не просто шана, а потужний зв'язок із майбутнім!

ДО 100-РІЧЧЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В БАТУРИНІ

**Любов
КІЯШКО**

заступник генерального директора з наукової роботи НІКЗ «Гетьманська столиця»

Парадокс і феномен Батурина полягає у гіршому контрасті: місто з величною історією довгий час залишалося несправедливо забутим. Попри ідеологічні табу радянської доби, упродовж ХХ ст. в Батурині знаходились ентузіасты, які не лише зберігали пам'ять про історію колишньої гетьманської столиці, а й передавали її нащадкам.

Першим, хто на громадських засадах організував музей у Батурині, був Василь Іванович Дуброва – голова Батуринського товариства бджоларів імені П. Прокоповича. Він народився в 1860 році в дворянській родині. В 1921–1924 рр. обіймав посаду головного лікаря Батуринської лікарні.

Товариство, засноване у 1921 р., поставило собі за мету відкрити Музей імені П. Прокоповича. Заклад відкрили в липні 1925 р. на честь 150-річчя від дня народження видатного бджоларя. Його розмістили в історичному Будинку генерального судді В. Кочубея. Значна увага приділялася наповненню фондів музею, експонати до якого надходили з різних джерел. Сам В. Дуброва зазначав: «вислані Н.В. Ломакіним гравіровані вальці, вулики від Тульського бджільницького товариства, експонати з пасіки Прокоповича, документи та особисті записи – усе це зробило наш музей могутнім, що дало змогу успішно виступати на районних і окружних сільськогосподарських виставках».

Чернігівська губполітпросвіта

**Руфіна Жучкова, завідувачка
Батуринського історико-краєзнавчого
музею. Фото 1993 р.**

1924 р. звернулася до Конотопської політпросвіти з проханням відрядити для організації музею до Батурина музейника Марка Вайнштейна. Товариство співпрацювало з істориком Василем Різниченком. Крім того, воно отримало цінні документи від родичів Петра Прокоповича – родини Мельникових із села Митченки. Це були оригінали документів: заповіт П. Прокоповича, його статті, лекції. Зусиллями членів товариства було зібрано й інші предмети музейного значення – крісло з гербом

Активним дослідником історії Батурина був також краєзнавець Олександр Кодаков, який у 1974 р. заснував у власному помешканні приватний музей. Його листи свідчать про цінність зібраних експонатів: кераміка з гетьманських палаців, побутові предмети і озброєння ХVII–ХІХ ст. та археологічні знахідки. Частина його колекції згодом була придбана Батуринським заповідником «Гетьманська столиця».

Розуміючи значення історичної спадщини Батурина, батуринський се-

Члени правління Батуринського товариства бджоларів імені П. Прокоповича.

Фото 1924 р.

Кочубеїв, речі з Батуринського Микола-Крупицького монастиря, стародруки тощо. В 1932 р. Батуринське товариство бджоларів імені П. Прокоповича припинило свою діяльність. Музей товариства було закрито, а його колекцію передано до Конотопського краєзнавчого музею.

У повоєнні роки в Батурині знову спробували відкрити музей. У листопаді 1960 р. завдяки ентузіазму місцевих жителів при будинку культури було створено краєзнавчий музей, який очолив учитель В. Назаренко. Через 5 років музей переїхав до школи, де його експозиція, що складалася зі старовинних фотографій, монет, предметів побуту та експонатів з пасіки Прокоповича, займала лише 18 м². Проте пожежа 1970 р. обірвала цю історію, знищивши значну частину колекції.

Найактивнішим дослідником історії Батурина того часу був місцевий краєзнавець Микола Шкляр. Він безкоштовно проводив захопливі екскурсії для туристів, ділячись глибокими знаннями про батуринську старовину. Ще до відкриття музею зібрав унікальну приватну колекцію, що включала стародруки, рідкісні книги та безліч експонатів. Після створення музею він передав частину своєї колекції до його фондів і став працювати там на громадських засадах.

лиций голова Олександр Згурський всіляко дбав про її відновлення та збереження. Переборюючи політичний та ідеологічний спротив влади, він ініціював реставрацію історичної пам'ятки ХVII ст. – Будинку В. Кочубея, де у 1975 р. згідно наказу № 52 Міністерства культури УРСР було відкрито філію Чернігівського обласного історичного музею – Батуринський історико-краєзнавчий музей. Першим його завідувачем став Віктор Галайба. Перший рік роботи музею відзначився 3700 відвідувачами. Від жовтня 1975 р. обов'язки завідувача виконувала науковий співробітник Руфіна Жучкова. Упродовж одного року (серпень 1976 – серпень 1977) завідувачем Батуринського історичного музею був Валентин Крайнов, а з 1977 до 15 вересня 1994 р. – знову Руфіна Жучкова. Зусиллями колективу та за підтримки громадськості, згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 445 в 1993 р. на базі музею було створено Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

Таким чином, попри десятиліття забуття та ідеологічні перешкоди, ентузіазм і самовіддана праця місцевих краєзнавців та громадських діячів відіграли ключову роль у становленні музейної справи Батурина як важливої культурної інституції.

До 30-річчя започаткування археологічних досліджень в Національному заповіднику «Гетьманська столиця»

**Каріна
СОЛДАТОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Здобуття Україною незалежності дало потужний поштовх до відродження історичної пам'яті. В цей час було започатковано перші системні археологічні розкопки у місті Батурині, яке довгі століття зберігало свої таємниці. У 1993 р. було створено Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». А через два роки, у 1995 р., завдяки ініціативі його дирекції, за активної підтримки науковців Чернігівського державного педагогічного інституту – Олександра Коваленка та Володимира Коваленка (1954–2016), в Батурині розпочала свою роботу археологічна експедиція.

В результаті перших досліджень були визначені охоронні зони заповідника, з'ясовані основні етапи розвитку міста від доби неоліту до XVIII ст. Упродовж 1995–1997 рр. було встановлено точне місце розташування гетьманського будинку, укріплень Цитаделі та фортеці, палацу Івана Мазепи на Гончарівці. Також було вперше зафіксовано шар пожежі 1708 р., який підтверджував масштаби Батуринської трагедії.

У 2001 р. в Батурині розпочала діяльність Міжнародна україно-канадська археологічна експедиція. До досліджень міста долучилися науковці Канадського Інституту Українських Студій Альбертського університету під керівництвом професора Зенона Когути та історика Володимира Мезенцева. Упродовж багатьох років завдяки послідовній підтримці наукових установ та благодійників з Канади та США успішно реалізовується Батуринський археологічний проект.

В цей час учасники експедиції сконцентрували свою увагу на ґрунтовному вивченні фундаментів гетьманського будинку. Було з'ясовано історію його розбудови у період гетьманування Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича та Івана Мазепи. Результати археологічних досліджень лягли в основу його реконструкції в 2008 р.

У 2001 р. дослідники визначили місце цвинтаря замкової церкви на Цитаделі. Аналіз виявлених тут масових поховань підтвердив факт злочину, вчинений у 1708 р. московським військом.

Паралельно у 2006–2008 рр. проводилися розкопки укріплень Цитаделі,

через які відкрили історію заснування та розбудови Батуринської фортеці. В цей час було встановлено й розташування головної православної святині гетьманського Батурина – Троїцького собору. На думку істориків, храм був зведений у період гетьманування Дем'яна Ігнатовича та Івана Самойловича. Але у 1708 р. його також зруйнували, як і більшість інших споруд гетьманської столиці. Навколо фундаментів церкви було виявлено понад 400 різночасових поховань, частина з яких належала жертвам Батуринської трагедії.

Значні зусилля археологів спрямовувалися й на вивчення міської забудови Батурина. Так, упродовж 2003–2008 рр., коли проводилися масштабні реставраційні та будівельні роботи, археологи значно доповнили уявлення про історію розвитку Батурина у різні періоди.

Унікальною археологічною пам'яткою, яка поетапно вивчалася понад 20 років, стала заміська резиденція Івана Мазепи. Це була укріплена садиба площею 9 гектарів. На її території розміщувався величний гетьманський палац, збудований у стилі центрально-європейського бароко. Ця резиденція була першим відомим оборонно-житловим комплексом «palazzo in fortezza» на території України.

Важливим досягненням останніх років розкопок стало відкриття садиби Пилипа Орлика. У 2014 р. місцеві мешканці знайшли фрагмент кахлі із гербом «Новина». І саме ця знахідка вказала на місце подальших пошуків. Упродовж 2018–2021 рр. археологами було доведено приналежність цієї садиби генеральному писарю Пилипу Орлику.

Попри повномасштабне вторгнення росії, розкопки Батурина продовжують-

ся. В умовах війни учасники експедиції переважно здійснюють нагляд за збереженням археологічних пам'яток та продовжують відкривати невідомі сторінки з життя давнього Батурина.

Отже, за відсутності зображень чи планів, питання зародження і розвитку гетьманської столиці, її фортифікацію, планування, споруди, сфери матеріального життя дозволяють з'ясувати виключно археологічні дослідження. Результати багаторічних систематичних досліджень були узагальнені в численних наукових і публіцистичних публікаціях, дисертаційних дослідженнях, монографіях, малюнках-реконструкціях. Археологічні знахідки, виявлені в охоронних зонах, стали вагомим джерелом наукового комплектування фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця».

Розуміючи важливість розкриття історії міста від найдавніших часів до знищення гетьманської резиденції в 1708 р., було прийнято спільне рішення істориків заповідника та археологів відкрити профільний музей. Він мав презентувати результати археологічного вивчення через оригінальні артефакти різних історичних епох, отримані в результаті розкопок та системної збіральної роботи випадкових знахідок. Музей археології Батурина було відкрито у 2009 р.

Ще один безпрецедентний всеукраїнський проект, який ґрунтувався на результатах археологічних досліджень – це реконструкція у 2008 р. частини Батуринської фортеці – Цитаделі, яка відбулась за підтримки Президента України (2005–2010) Віктора Ющенка.

Ми висловлюємо подяку всім причетним до археологічного вивчення гетьманської столиці. Віримо, що попереду обов'язково буде багато цікавих наукових відкриттів!

Археологічні дослідження Троїцького собору Батурина. Фото 2008 р.

ВИСТАВКОВІ ПРОЕКТИ ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ» НА ТЕРИТОРІЇ МУЗЕЙНОГО КОМПЛЕКСУ ЦИТАДЕЛЬ БАТУРИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

**Марина
ХАРМАК**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Сьогодні виставкова діяльність заповідника «Гетьманська столиця» розгортається у 5 музеях закладу, серед яких і музейний комплекс Цитадель Батуринської фортеці. Його експозиції розкривають історію нашої держави у період з 1669 по 1708 рр., а також діяльність гетьманів Д. Ігнатовича, І. Самойловича та І. Мазепи як військово-політичних лідерів України-Гетьманщини.

Цитадель Батуринської фортеці. Фото 2025 р.

За результатами археогічних та історичних досліджень за сприяння Президента України Віктора Ющенка в 2008 р. в історичному середмісті Батурина було відтворено Цитадель Батуринської фортеці початку XVIII ст. До даного музейного комплексу входять: Пам'ятник жертвам Батуринської трагедії 1708 р., встановлений у 2004 р., церква Воскресіння Господнього, Гетьманський будинок, Скарбниця, криниця, укріплення, що складаються з рову з мостом, трьох башт, оборонної стіни, палісадової огорожі.

Впродовж 2008–2024 рр. науковим колективом закладу на території комплексу були створені тематичні виставки: «Батуринський архів» (з 2009 р.), «Етапи відбудови Цитаделі Батуринської фортеці» (2009–2020), «Українська ікона» (2011–2022), «Якорі козацьких човнів» (з 2011 р.), «Жорна батуринських млинів» (2013–2022), «На варті Батурина» (22 вересня – 15 листопада 2014 р.), «Ясновельможні гетьмани.

Життя для України» (з 2016 р., з 18 квітня – 15 листопада), «Вчора – Батурин, сьогодні – Буча» (з 2022 р.), «Герої нескореної України» (з 2022 р.), «Батурин. Сторінки державотворення України» (з 2023 р.), «Арсенал» (з 2024 р.).

Виставка «Батуринський архів» у Гетьманському будинку репрезентує копії документів з архіву гетьмана І. Мазепи й знайомить з різною документацією Козацької держави. Майже 300 років Батуринський архів вважався втраченим під час нищення Батурина московським військом у листопаді 1708 р. У результаті науково-пошукової роботи копії з гетьманського архіву заповідник отримав у російської сторони завдяки співпраці з МЗС України у 2020 р.

го комплексу реалізували виставку «Жорна Батуринських млинів».

З початком російсько-української війни науковці заповідника на території комплексу в жовтні 2014 р. реалізували виставковий проєкт «На варті Батурина», який через реконструкцію одягу та спорядження гармаша, а також копій польових гармат знайомив відвідувачів зі структурою та особливостями функціонування артилерії у козацькому війську. В 2024 р. ця виставка була розширена у виставковий проєкт «Арсенал», який дає уявлення про структуру війська козацької держави, розкриває особливості його управління та фінансування.

Виставка «Ясновельможні гетьмани. Життя для України», реалізована за благодійної підтримки Євгена Сура, відкрита для відвідувачів в 2016 р. у Гетьманському будинку та знайомить через реконструкції зовнішності гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, Д. Ігнатовича, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи та П. Орлика з їх військово-політичною діяльністю та боротьбою проти московського поневолення, дипломатичними зв'язками та побутом гетьманського двору.

Виставковий проєкт «Вчора – Батурин, сьогодні – Буча» розгорнуто у крипті храму Воскресіння Господнього у 2022 р. з метою розкриття геноциду російських режимів по відношенню до українців впродовж трьох століть: від знищення Батурина у 1708 р. до російського повномасштабного вторгнення в Україну 2022 р. Експозиційний простір включає останки близько 600 жертв погрому 1708 р., виявлені археологами в Батурині впродовж 1995–2008 рр. та фото українських дітей, загинувших унаслідок збройної агресії росії в наші дні.

Виставка «Герої нескореної України» розміщена у наземній частині церкви Воскресіння Господнього діє з 2022 р. з метою вшанування пам'яті загинувших в російсько-українській війні воїнів Батуринської територіальної громади.

Стенова виставка «Батурин. Сторінки державотворення України» відкрилася на території комплексу у 2023 р. За допомогою даного виставкового проєкту відвідувач знайомиться з історією Батурина у контексті розвитку української державності від України-Русі до України-Гетьманщини.

Науковці заповідника активно працюють в напрямку експозиційної діяльності, з метою висвітлення актуальних тем з історії українського державотворення та визначною роллю Батурина як столиці України-Гетьманщини, видатними політичними діячами нашої держави, їх боротьбою за незалежність проти одвічного ворога – москви.

Виставковий проєкт «Етапи відбудови Цитаделі Батуринської фортеці» (2009–2020 рр.) за допомогою тематичних світлин знайомить відвідувача з основними етапами археологічних досліджень території Цитаделі Батуринської фортеці та відбудови об'єктів архітектурно-меморіального комплексу.

В 2011 р. у храмі Воскресіння Господнього було відкрито виставку «Українська ікона», яка знайомила відвідувача з творами іконопису XIX – XX ст.

З 2011 р. на території комплексу почала діяти виставка «Якорі козацьких човнів», де представлені якорі XVIII – XIX ст., передані до фондів нашого заповідника Національним заповідником «Хортиця», візуалізувавши розвиток суднобудування та судноплавства на теренах України-Гетьманщини.

Для ознайомлення відвідувачів з соціально-економічним розвитком міста Батурина XVII – XIX ст., у 2013 р. науковці закладу на території музейно-

СКАРБНИЦЯ «ГЕТЬМАНСЬКОЇ СТОЛИЦІ»

**Ірина
ПАЛАМАРЮК**

головний
зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» є справжньою скарбницею української історії та культури. Його основна місія полягає у збереженні, всебічному вивченні та активній популяризації безцінних пам'яток історії та культури України доби Гетьманщини. На початку своєї діяльності, у 1993 р., фондове зібрання заповідника налічувало лише 4 345 експонатів. Проте завдяки невтомній та самовідданій праці колективу закладу фонди закладу постійно збільшуються. Сьогодні фондове зібрання заповідника перевищило 20 тис. одиниць зберігання державної частини Музейного фонду України та науково-допоміжного фонду. Основними джерелами поповнення є археологічні дослідження території Батурина та його околиць, етнографічні експедиції, дарування, а також цільове придбання експонатів за державні, благодійні кошти та кошти зі спеціального фонду заповідника.

Археологічні знахідки є одним з найважливіших джерел поповнення фондів. Упродовж 30 сезонів археологічних досліджень було виявлено тисячі унікальних артефактів, що змінили наше уявлення про Батурин. Колекція «Археологія» налічує більше 3 тис. одиниць зберігання, серед яких є предмети з гетьманських резиденцій. Це предмети з кераміки, скла, металу, каменю, дерева, шкіри та ін. Особливу цінність становить одна з найбільших в Україні колекцій кахлів XVII–XVIII ст. Серед них представлені унікальні геральдичні кахлі: «Курч» Івана Мазепи, знайдена на території його замської садиби на Гончарівці та «Новина» Пилипа Орлика з його садиби в Батурині.

Найбільш чисельною та різноманітною є група зберігання «Речові». Сюди входять знаряддя праці, інструменти, зброя, одяг, взуття, прикраси, предмети побуту та інтер'єру (меблі, посуд, підсвічники, годинники), музичні інструменти, культові речі (за винятком ікон), марки, штемпелі, предмети нумізматики та сфрагістики тощо. Зокрема, колекція «Музейна зброя» налічує 446 одиниць різних видів: металеві, холодна (ножі, списи, бойові сокири, бойові вила, булави, перначі, шаблі), вогнепальна (пістолі, пістолети, гвинтівки, гармати), а також боеприпаси, пристрої та різноманітні фрагменти зброї. Безперечно, окрасою колекції є лейб-компанійський палаш – особиста зброя гетьмана К. Розумовського, який більше двох століть зберігався у нащадків гетьмана та був подарований до фондів заповідника Грегором Розумовським у 2009 р.

Колекція «Тканина» на момент створення закладу налічувала 196 музейних предметів. Це були переважно предмети жіночого одягу та побутова тканина. За 30 років діяльності заповідника ця колекція збільшилась у 10 разів. Хронологічні межі предметів охоплюють понад 100 років – з кінця XIX – до початку XXI ст. Значне місце займає колекція рушників, яка налічує понад 500 одиниць, а також народне вбрання – понад 800 одиниць, представлене усіма елементами національного костюма: сорочки, верхнє зимове вбрання (кожухи, свити, юпки), нагрудний одяг (керсетки, безрукавки), поясний одяг (спідниці, плаhti, запаски, фартухи, штани, шаровари), головні убори (очіпки, хустки, шапки) та аксесуари. Більшу частину колекції становлять предмети жіночого гардеробу. Також у зібранні є понад 50 одиниць церковного шитва: церковне облачення (одяг священика): поручі, пояси, епитрахиль, набедреники, ризи та предмети, що використовувалися під час літургії – покрівці та воздухи. Майже третину колекції складають інтер'єрні тканини: килими, доріжки, панно, наволочки, підзорники, настільники, скатертини, серветки тощо. Особливу цінність мають меморіальні речі видатних осіб, пов'язаних з Батурином, включаючи героїв Другої світової війни та сучасної російсько-української війни.

Колекція «Нумізматика» нараховує близько 4 тис. одиниць зберігання. Вона представлена монетами XVI–XIX ст., медалями, орденами, нагрудними значками, жетонами, паперовими грошами (бонами) та різними банківськими платіжними документами.

Широко представлена група зберігання «Образотворче мистецтво». Завдяки цілеспрямованій роботі колективу, заповідник, який на початку 2003 року мав лише 36 творів, сьогодні може похвалитися понад 1000 творів XVII–XXI ст.! Це сюжетний та портретний живопис, графічні твори (офорти, ліногравюри, літографії, шовкографії), іконопис (народні та авторські живописні ікони на дереві, металі, різьблені та виконані у техніці хромолітографії) та скульптура (роботи з мармуру, гіпсу, бронзи, дорогоцінних металів, дерева). Перлиною колекції є фрагменти надгробка (1805 р.) гетьмана К. Розумовського з Воскресенської церкви-усипальниці К.Г. Розумовського в Батурині роботи українського скульптора-монументаліста Івана Мартоса. Не менш цінними є ікони XVII–XVIII ст. з Батуринського Микола-Крупницького монастиря та Воскресенської церкви-усипальниці.

Писемні музейні предмети (1100 одиниць) включають стародруки, рукописні та друковані документи, журнали, газети, епістолярну спадщину, щоденники, мемуари, мапи, інформаційні видання тощо. Серед них виділяється Універсал гетьмана Кирила Розумовського про присвоєння чину сотника Переволочанського Стефану Лукомському від 9 жовтня 1763 р., подарований Грегором Розумовським у 2018 р. На універсалі розмі-

Кахля з гербом Пилипа Орлика (фрагмент). Друга половина XVII – початок XVIII ст. Зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

щений відбиток печатки Війська Запорізького та державний герб «Козак з мушкетом», за яким Кирило Розумовський вперше закріплює поняття «Національний герб». Не менш цінними у колекції є стародруки з друкарні Києво-Печерської лаври, зокрема, «Тріодь квітна» 1703 р. та «Службеник» першої половини XVIII ст., а також видання друкарні Станіславського братства (м. Львів) «Тріодь квітна» 1688 р. та 1746 р. та «Службеник» 1666 р.

Фотографії та фотолістівки налічують понад 1 тис. одиниць і охоплюють період кінця XIX–XXI ст. Переважно це зображення архітектурної спадщини Батурина: палацово-паркового ансамблю гетьмана Кирила Розумовського, Будинку генерального суду (Будинку Кочубея), Батуринського Микола-Крупницького монастиря, Воскресенської церкви-усипальниці К.Г. Розумовського, Покровської церкви, поштового відділення. Представлені також видові фото Батурина та його околиць, мешканців міста та їх повсякденне життя, заходи, що проводилися в місті та в заповіднику. Особливу цінність становлять фотографії та фотолістівки місцевого фотографа Миколи Боканя (1881–1942), які дозволяють уявити забудову Батурина початку XX ст. та важкі часи Голодомору 1932–1933 рр.

Фондова колекція Національного заповідника «Гетьманська столиця» – це багатогранне та невичерпне джерело історичної пам'яті, що охоплює матеріальну та духовну спадщину Батурина, від археологічних артефактів до творів мистецтва і рідкісних документальних пам'яток. Завдяки системній та неперервній роботі зі збирання, дослідження та популяризації, заповідник не лише зберігає унікальні пам'ятки, а й активно інтегрує їх у сучасний український культурний простір.

ПАЛАЦ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО ЯК МІСЦЕ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДИТЯЧИХ ТВОРЧИХ КОНКУРСІВ

**Юлія
ФУРСОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Палац гетьмана Кирила Розумовського в Батурині – це не просто музей, а й один із найпопулярніших та найбільш відвідуваних культурних центрів України. Його музейна експозиція розкриває діяльність в Україні європейського архітектора Чарльза Камерона, державницьку діяльність та особисте життя гетьмана Кирила Розумовського, Пилипа і Григорія Орликів, феномен Батури-ни як гетьманської столиці.

Проте Палац Розумовського – це значно більше, ніж статична експозиція. Це динамічна платформа для проведення різноманітних культурно-мистецьких заходів, які стали традиційними та згуртували навколо себе прихильників з усієї України. Серед найуспішніших прикладів такої співпраці, присвяченої гетьману К. Розумовському та його родині, є проведення заповідником «Гетьманська столиця» дитячого творчого конкурсу «РОЗУМфест» та музичного фестивалю-конкурсу молодих виконавців імені Андрія Розумовського. Важливо підкреслити, що в Україні немає аналогів проведення таких масштабних конкурсів, організованих саме музейними закладами. Це робить Палац Розумовського унікальним осередком культурного життя.

Обласний музичний фестиваль-конкурс молодих виконавців імені Андрія Розумовського

Особливою гордістю заповідника є Обласний музичний фестиваль-конкурс молодих виконавців ім. Андрія Розумовського.

Щорічний фестиваль-конкурс був започаткований в 2012 р. з метою виявлення та підтримки обдарованих дітей та молоді, розвитку їх пісенного мистецтва та виконавської майстерності, популяризації культурного надбання родини Розумовських як видатних історичних діячів та меценатів. Фестиваль названий на честь сина гетьмана України, видатного дипломата та мецената, останнього власника палацу Андрія Розумовського. Музичний фестиваль орієнтований на вихованців мистецьких шкіл Чернігівської та Сумської областей. Конкурс проводиться в номінаціях «Фортепіано» та «Академічний спів» у двох вікових категоріях: 9-12 та 13-15 років. Згідно умов, конкурсанти мають виконувати твори відомих класиків – Моцарта, Гайдна, Бетховена –

композиторів, до становлення яких мав безпосереднє відношення син гетьмана Андрій Розумовський, а також твори українських композиторів.

Місце проведення фестивалю – гетьманський палац в Батурині, який в день народження Андрія Розумовського, 22 жовтня, стає музичною молодіжною столицею.

Обласний музичний фестиваль-конкурс молодих виконавців імені Андрія Розумовського є престижним у мистецьких колах. Упродовж років він зібрав понад 500 юних талантів! Важливо відзначити, що кожного року рівень підготовки учасників зростає. Горді тим, що фестиваль виконує свою місію і відкриває українцям видатного сина гетьмана Розумовського!

Промовисто підсумовує успішний досвід проведення музичного фестивалю відгук члена журі Людмили Іванько: *«готуємося наполегливо, відпрацьовуємо деталі, налаштовуємося на яскравий виступ і отримуємо надзвичайну насолоду – зірвати в стінах Палацу Розумовських, вшанувати пам'ять однієї з найкращих родин України і долоторкнутися до історії та мистецтва водночас».*

Дитячий творчий конкурс «РОЗУМфест»

В 2017 р. заповідник започаткував проведення дитячого творчого конкурсу «РОЗУМфест». Основа його проведення – популяризація державного та культурного надбання гетьмана Кирила Розумовського та його родини. Власне і назва конкурсу «РОЗУМфест» перш за все пов'язана з прізвиськом – Розумовські. Конкурс має три номінації: «Слово», «Декоративно-прикладне мистецтво», «Художнє мистецтво» та три вікові категорії (6-9 років, 10-14 років, 15-18 років).

Конкурс «РОЗУМфест» проводиться у першому кварталі року. Його учасниками є учні загальноосвітніх шкіл та початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, студенти училищ

та коледжів. Підведення підсумків та нагородження учасників відбувається в день народження гетьмана Кирила Розумовського – 18 березня – в гетьманському палаці в Батурині, що також є досить символічним.

З кожним роком конкурс набуває популярності та розширює географію учасників. У 2024 р. партнером конкурсу став Благодійний фонд Надії Вовк «Берегиня». Попри виклики війни, в період 2022-2025 рр. у конкурсі взяли участь майже 600 учасників.

Серед дитячих конкурсних робіт зібрано чималу колекцію портретів батуринських гетьманів. Також яскраво представлені архітектурні пам'ятки Батурина. Наразі у двох залах палацу Кирила Розумовського розгорнута виставка робіт учасників конкурсу «РОЗУМфест» 2025 р.

Свідченням досягнення поставленої мети конкурсу є слова конкурсанти з номінації «Слово».

«Щоб стати справжнім громадянином своєї країни, треба вчити її історію, знати й любити рідну мову, з повагою ставитися до державних символів країни». (Аріана Тодоренко, 7 років, м. Ніжин).

«Батурин – це колыска, це початок В історії козацької звитяги». (Юлія Вернигора, 15 років, м. Конотоп).

«Нехай скоріше закінчиться війна! Нехай наша Україна буде вільною і незалежною!» (Михайло Плєсконос, 8 років, м. Ніжин).

«Це від них (гетьманів – прим. авт..) в крові народній

*Жага перемоги,
Віра в волю, незалежність,
Свої сили й Бога».* (Дмитро Кисельов, 15 років, м. Ніжин).

«... адже вже тоді розуміли, що Україна – не "гори при битій дорозі", а потенційний партнер багатьох країн світу».

Аня, громадянка незалежної України, про яку Ви мріяли!» (Анна Максименко, 13 років, м. Ніжин).

Нагородження учасників щорічного дитячого творчого конкурсу «РОЗУМфест». Фото 2025 р.

**Олена
РОМАШКО**

організатор екскурсій
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Виразником діяльності будь-якого закладу є щирий відгук його відвідувача. Для історії найкраще збережеться саме письмовий. Цього року виповнюється 100-та річниця відкриття в Батурині громадського музею імені П. Прокоповича (1925) й 50-та річниця відкриття Батуринського історико-краєзнавчого музею (1975). За цей час назбиралось понад 20 томів позитивних, щирих, змістовних, яскравих, вдячних відгуків наших відвідувачів!

В них ми бачимо відгуки різними мовами від дописувачів різного віку, професійних і дитячих колективів, почесних іноземних делегацій, гостей міста Батурин зі словами вдячності та побажаннями розвитку. Часто читаємо відгуки про наші доглянуті парки та збережені пам'ятки. Особливо приємно, коли відгуки лишають екскурсанти, вражені фактами нашої історії. Зустрічаються також персоналізовані відгуки із подякою екскурсоводів.

Зустрічаємо багато вдячних слів «за відтворення історичної пам'ятки» на адресу третього Президента України Віктора Ющенка, який приділяв особливу увагу відновленню історичної пам'яті українців. Саме Віктор Андрійович у 2000-х роках став головним рушієм відродження Української історії та через роки написав у Книзі відгуків: «Глибока вдячність всім, хто був не байдужий до відродження нашої Гетьманської столиці міста Батурина!».

Надзвичайний і Повноважний Посол Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні пан Саймон Сміт зазначав, що отримав надзвичайне задоволення від знайомства з Ба-

З ЛЕГКОЇ РУКИ!

турином і хотів би щоби якомога більше його співвітчизників дізналися про цей фантастичний куточок України.

Бувають відгуки напрочуд актуальні, як кажуть, на злобу дня. Так, у Книзі відгуків поважних гостей нащадок гетьманської родини Грегор Розумовський написав у 2024 р.: «Повномасштабна війна проти України та усіх українців ще триває. Батурин тримається. Перемога буде нашою!».

Побажання – роздуми після відвідин закладу від учнів та вчителів приватної київської школи також говорять про значимість Батурина в історії нашої держави: «дуже хочеться побачити підписання

словами вдячності. І якщо цивільні переважно лишають обіцянку «повернутись після війни», то козаки сучасності обіцяють «повернутись з Перемогою»!

«З легкої руки», як кажуть в народі, розпочато Книгу відгуків Батуринського краєзнавчого музею, однієї із філій Чернігівського історичного музею у далекому 1975 р. Запис від 17 липня зроблений українською мовою про найкращі враження відвідувачів від огляду музею і про те, що «на батьківщині П.І. Прокоповича слова не розходяться з ділом».

В цей ювілейний рік, коли ми особливо вшановуємо подвижників музейної справи в Батурині, які створили

Президент України 2005-2010 рр. Віктор Ющенко та Грегор Розумовський, гетьманський нащадок, залишають свої побажання в Книзі відгуків почесних гостей. Фото 2024 р.

акту капітуляції росії саме у Батурині, адже сплюндрована московитами столиця мазепинців, як і більшість містечок у нинішні дні, заслуговує на це!».

Військовослужбовці Збройних сил України також лишають нам щирі відгуки зі

базу для подальшої трансформації у заклад державного, а пізніше – й національного значення, зазначимо, книги відгуків є важливою складовою для аналізу роботи, віддзеркаленням вражень відвідувачів, нашим натхненням!

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»

Суб'єкт у сфері друкованих медіа
№ R30-04375 від 18,05,2024 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 100 прим. Зам. № 2318

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Нікітіна Анастасія Василівна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії